

ТИПОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ ПЕДАГОГІЧНИХ БІБЛІОТЕК

Історико-педагогічне дослідження

Кожний вид спеціальних бібліотек має свої, тільки їм притаманні специфічні завдання, від яких залежить склад читачів, фондів, особливості методів роботи, характер взаємовідносин у самій галузевій системі та в загальнодержавній мережі. На наш погляд, головною типологічною ознакою педагогічних бібліотек як різновиду спеціальних є їх **соціальне призначення**, яке полягає у науково-інформаційному забезпеченні розвитку педагогічної науки, практики та освіти.

Звідси виходять і конкретні завдання кожної групи бібліотек цього виду. Метою спеціальних педагогічних бібліотек всеукраїнського державного і регіонального рівнів є забезпечення інформаційних потреб педагогічної науки, освіти і практики універсумом галузевого знання; у бібліотек навчальних галузевих закладів превалювати буде задоволення інформаційних потреб навчально-виховного та освітнього характеру відповідного закладу, сприяння учбовій, науковій і професійній підготовці основних категорій читачів.

Категорію користувачів педагогічних бібліотек становить група фахівців освітян-

ської галузі, зокрема, науково-педагогічні, педагогічні та управлінські кадри, студенти педагогічних та інженерно-педагогічних вузів різного рівня акредитації. Доповнюють означені групи фахівці з інших галузей народного господарства, які потребують забезпечення своїх інформаційних потреб з педагогічно-психологічних питань.

Аналізуючи інформаційні потреби користувачів педагогічних бібліотек, ми спираємося на дослідження бібліотекознавців та бібліографознавців, зокрема, С.Я. Коготкова [10], який виокремив три основні групи інформаційних потреб: загальні (притаманні всьому людству), групові (притаманні спеціалістам певної галузі знання і пов'язані з їх професійною діяльністю) та індивідуальні, спрямовані на потребу самоосвітнього читання. У свою чергу, самоосвітнє читання ним представлено двома напрямками: на допомогу професійній та непрофесійній самоосвітній діяльності. З огляду на сказане вище та аналізуючи роботу педагогічних бібліотек, можемо зазначити, що вона націлена на задоволення групових освітніх і самоосвітніх інформаційних потреб науковців і практиків освітньої галузі, а також тих користувачів, яких цікавлять психолого-педагогічні питання.

**Павла
РОГОВА**

Директор Державної науково-педагогічної бібліотеки України

Формування фонду педагогічних бібліотек спрямоване на укомплектованість документами з питань теорії, історії педагогіки, психології, освіти, організації управління та методики навчально-виховного процесу, що становить до 50% від загального фонду бібліотеки. У зв'язку з цим, основу їх фонду становлять фундаментальні видання з історії розвитку вітчизняної та світової педагогічної науки, народної освіти, зібрання творів як вітчизняних, так і зарубіжних педагогів, збірники наукових праць з педагогічно-психологічних питань, монографії, в тому числі й іноземними мовами на всіх видах носіїв, дисертації, автореферати дисертацій тощо. Крім того, у фондах спеціальних педагогічних бібліотек державного та регіонального рівнів має бути відображений універсум галузевого знання (наприклад, педагогіка та методика медицини, педагогіка гірничої справи тощо). До цього треба додати наявність довідкових видань з педагогічно-психологічних питань: спеціальних педагогічних енциклопедій, тлумачних словників, статистичних та аналітичних звітів по галузі, освітянських установ галузі та ін.

Поряд з цією літературою, обов'язковою у фонді спеціальних педагогічних бібліотек має бути навчальна та навчально-методична література: підручники, посібники, програми, карти для різних видів навчальних закладів. У навчально-педагогічних бібліотеках дані видання комплектуються

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ

Проблема типології бібліотек і у зв'язку з цим визначення їх типологічних ознак на сьогодні не є остаточно вирішеною. Цьому питанню приділяли увагу такі знані науковці, як М.І. Акіліна, Т.А. Белобратова, Т.Я. Каратигіна, М.С. Карташов, К.Т. Селіверстова, М.С. Слободяник, А.В. Соколов, Ю.М. Столяров, І.М. Фрумін, О.Я. Черняк, О.С. Чубар'ян та ін., які працювали над вдосконаленням бібліотечної типології і класифікації, зокрема над обґрунтуванням спеціальних бібліотек як типу, визначаючи їх відповідні типологічні ознаки.

Використовуючи при побудові класифікацій ієрархічний та фасетний методи, більшість науковців віддає перевагу першому. В цьому контексті пріоритетною вважається концепція І.М. Фруміна, який виділив 2 групи бібліотек: масові, наукові та спеціальні. Основними ознаками наукових і спеціальних бібліотек він визначив задоволення запитів читачів; науковий або оперативний характер фондів; виконання специфічних завдань у галузі бібліографії та книгозбереження [25,26]. В основу концепції О. Я. Черняка закладено поділ бібліотек за ознакою соціального призначення, і відповідно до цього ним виділено чотири групи бібліотек – масові, наукові, навчальні, виробничі. На підставі характеру читання, що організується бібліотекою, науковець поділяє бібліотеки на два типи – масові й спеціальні. Він вважає, що масові організують в основному непрофесійне читання, спеціальні бібліотеки – професійне [27]. А.В.Соколов в основу своєї класифікації обрав розподіл бібліотечної діяльності на загальну та спеціальну [22]. Науковець вважає, що загальна бібліотечна діяльність спрямована на задоволення суспільних інформаційних потреб, а спеціальна – на задоволення інформаційних потреб конкретних соціальних груп. Далі, здійснивши типізацію бібліотечної діяльності одночасно по декількох ознаках, він склав таблицю типових видів діяльності, потім розподілив бібліотеки на сім типів, виділивши в кожному з них підтипи та визначивши набір типових видів діяльності для кожного з них. Ця класифікація дозволила продемонструвати, що кожній бібліотеці характерні декілька типологічних ознак і всі їх різновидності неможливо класифікувати єдиним чином. Концепцію А.В. Соколова підтримує й розвиває Т.А.Белобратова [3]. На універсальні та спеціальні поділяє бібліотеки М.С. Карташов. Він доповнює ці класи рядом додаткових ознак. Типологічними ознаками спеціальних бібліотек він вважає задоволення інформаційних потреб науки, виробництва, навчальної діяльності, підготовки кадрів [8,9]. К. Селіверстова за основу поділу бібліотек обрала характер інформаційних потреб їх читачів і відповідно до цього розрізняє бібліотеки на публічні, які задовольняють самоосвітні інформаційні потреби, навчальні, що задовольняють потреби навчально-виховного та освітнього характеру, та спеціальні, основним завданням яких є задоволення різноманітних галузевих професійних потреб [19]. Т.Ф. Каратигіна поділяє бібліотеки на масові і наукові, вважаючи, що “нау-

кова бібліотека” – поняття родове, “спеціальна бібліотека” – видове, а “технічна” – групове. Типологічними ознаками спеціальних бібліотек Т. Ф. Каратигіна вважає мету діяльності бібліотеки, підпорядкованість тій чи іншій установі, відомству, збирання і зберігання документів з одного чи багатьох питань, організацію забезпечення професійних інформаційних потреб відповідної групи користувачів, пов’язаної з професійною діяльністю [7]. Фасетну класифікацію розробила М. І. Акіліна, виділивши в ній 26 ознак їх поділу [12]. М. С. Слободяник вважає, що сучасне уявлення про спеціальні бібліотеки не охоплює всієї їх сукупності. При проведенні типологічного аналізу наукових бібліотек він запропонував свою ієрархічну класифікацію, поєднуючи в ній позитивні властивості ієрархічних і фасетних, усунувши характерні для них недоліки. Типологічний аналіз наукової бібліотеки М. С. Слободяник здійснює, залучивши філософські категорії загального, особливого й одиничного та за ознаками міри орієнтації ресурсів на задоволення професійних інформаційних потреб [21, 52–57]. На наш погляд, універсальні бібліотеки призначені задовольняти як фахові, так і самоосвітні інформаційні потреби своїх користувачів, але спеціальні (фахові) потреби вони не можуть забезпечувати в повному обсязі, оскільки інформаційний ресурс певної галузі більш ґрунтовно акумулюється в галузевих, спеціальних бібліотеках і, відповідно, саме ці книгозбірні максимально повно задовольняють фахові інформаційні потреби різного ступеню глибини і складності працівників певної галузі.

Проведений аналіз наукових підходів засвідчив, що найбільш характерними типологічними ознаками спеціальних бібліотек спеціалісти вважають соціальне призначення, категорію користувачів, характер їх інформаційних потреб та орієнтацію ресурсів бібліотеки на їх задоволення, спрямованість інформаційної, науково-дослідної діяльності на потреби галузі, підпорядкованість єдиному відомству.

З огляду на вищезазначене та згідно з проведеним нами аналізом наукової літератури і практичного досвіду діяльності спеціальних бібліотек різних галузей, спробуємо визначити типологічні ознаки педагогічних бібліотек як спеціальних, і у зв’язку з цим уточнити поняття „педагогічна бібліотека”, яке відсутнє як у державних стандартах, так і у науковій бібліотекознавчій літературі [4,5,11,12,13,24]. Лише в “Російської педагогічеської енциклопедії” (1993 р.) подано визначення “педагогічної бібліотеки”: “Бібліотеки педагогічні – науково-інформаційні та культурно-просвітницькі заклади в галузі педагогічних наук та народної освіти” [19, 96]. Як бачимо, в ньому не зазначено її типовидові ознаки.

Згідно з Законом України “Про бібліотеки і бібліотечну справу” (2000) до спеціальних бібліотек відносяться книгозбірні академії наук, науково-дослідних інститутів (НДІ), навчальних закладів, підприємств, установ, організацій. Спеціальні бібліотеки представлені самостійними установами (всукраїнського та регіонального рівнів) та структурними підрозділами НДІ, установ, організацій і навчальних закладів [15].

значно в більшій кількості, оскільки це є потребою навчальних закладів, а в інших книгозбірнях цього виду – від одного до трьох примірників, переважно з довідковими цілями та для проведення науково-педагогічними працівниками науково-дослідної діяльності. Характерною ознакою фондів педагогічних бібліотек державного та регіонального рівнів є те, що всі видання підручників та навчально-методична література зберігається в них постійно. Наприклад, у Державній науково-педагогічній бібліотеці України (ДНПБ) фонд підручників становить 23% його загальної кількості. З них дореволюційних підручників для середніх загальноосвітніх шкіл (ЗОШ), зокрема, підручників із фонду першої педагогічної бібліотеки ХТГ – 1296 (2,7%), довоєнних – 2223 (4,7%), 13,4% становлять підручники повоєнного періоду, 2,2% – сучасні. Всього підручників для загальноосвітньої школи в ДНПБ України 21239 тис. У Львівській обласній науково-педагогічній бібліотеці фонд підручників становить 30%, у Миколаївській науково-педагогічній – 10%.

Наступна вагома частина фонду педагогічних книгозбірень – це література з суміжних галузей знань: природничо-наукова, суспільно-політична, національна та світова художня література, літературознавство, мовознавство.

Особливу частину фонду кожної педагогічної книгозбірні становлять періодичні фахові видання, які у бібліо-

теках всеукраїнського державного значення та регіонального рівня зберігаються практично постійно. Так, від довідково-педагогічної бібліотеки Харківського товариства поширення в народі грамотності (1869) до фонду ДНПБ України дійшли фахові періодичні видання XIX ст.: “Для народного учителя” (1907-1917), “Журнал Міністерства народного образования” (1834-1917), “Світло” (1910–1914), “Учитель” (1861-1870) та ін., які нині є не тільки рідкісними виданнями фонду ДНПБ України, а й вагомим історичним джерелом для дослідників історії розвитку вітчизняної педагогічної науки, практики та освіти. Дані періодичні видання мають значний науковий інтерес і для дослідників бібліотекознавчої справи. Новостворена ДНПБ України щорічно передплачує близько 300 назв сучасних фахових періодичних видань України та зарубіжних країн, у тому числі й іноземними мовами, з педагогічно-психологічних питань, методик викладання предметів, управління освітою тощо. Всього у фонді ДНПБ України понад 700 назв фахових періодичних видань XIX–XX ст., в т.ч. з США, Австралії, Канади [18]. Складовою фондів сучасних педагогічних бібліотек є різновиди документів на електронних носіях тощо.

Головне завдання **інформаційно-бібліографічної** діяльності спеціальних педагогічних бібліотек – забезпечення вторинною інформацією розвитку педагогічної науки, практики й осві-

ти держави. Спеціальні педагогічні бібліотеки державного та регіонального рівнів створюють інформацію з актуальних педагогічно-психологічних питань (бібліографічні покажчики, списки, в майбутньому – реферативну, аналітичну та прогностичну інформацію) у традиційній та електронній формах, надсилаючи її до бібліотек низового рівня. Перспективним розвитком інформаційної діяльності сучасних бібліотек галузі є їх комп’ютеризація, створення електронного каталогу в кожній бібліотеці, надалі – зведеного електронного каталогу мережі освітянських бібліотек, електронних баз даних з педагогічно-психологічних питань, Web-порталу з фахових питань на базі ДНПБ України.

Важливою типологічною ознакою спеціальних бібліотек є **підпорядкованість єдиному відомству**. Бібліотеки освітянської галузі підпорядковані освітньо-педагогічному відомству, до якого входять АПН України та Міністерство освіти і науки України.

Отже, проведений нами аналіз типологічних ознак педагогічних бібліотек дозволив дати таке визначення: **педагогічна бібліотека – це спеціальний науково-інформаційний та освітній заклад, основним завданням якого є формування та зберігання інтегрованого освітянського ресурсу щодо змісту і носіїв, здійснення інформаційного забезпечення фахових потреб дослідників, управлінців і практиків педагогічної науки та освіти.**

Перспективним розвитком інформаційної діяльності сучасних бібліотек галузі є їх комп’ютеризація, створення електронного каталогу в кожній бібліотеці, надалі – зведеного електронного каталогу мережі освітянських бібліотек, Web-порталу з фахових питань на базі ДНПБ України

ЛІТЕРАТУРА

1. Акилина М.И. К вопросу о классификации библиотек // Науч. и техн. б-ки СССР. – 1989. – № 12. – С. 3–9.
2. Акилина М.И. Классификация и типология библиотек. Вопр. методологии // Библиотекосведение. – 1996. – № 3. – С. 40–54.
3. Белобратова Т.А. Проблемы типологии библиотек: Автореф. дис... канд. пед. наук: 05.25.03 / Санкт-Петербург. гос. ин-т культуры. – СПб, 1993. – 16 с.
4. Библиотечное дело: Терминологический словарь / Сост.: Н.М.Сулова, Л.Н.Уланова; Редкол. Н.С.Карташов (отв. ред.) и др. – 2-е изд., перераб. и значит. доп. – М.: Книга, 1986. – 506 с.
5. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
6. Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР. – К., 1946–1960; Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – К., 1961–1988; Інформаційний збірник Міністерства народної освіти УРСР. – К., 1989–1991.
7. Каратыгина Т.Ф. Система специальных библиотек в СССР: Учеб. пособие по курсу “Библиотекосведение” для студентов библиотеч. фак. ин-тов культуры. – М.: МГИК, 1978. – 122 с.
8. Карташов Н.С. Общее библиотекосведение: Учеб. В 2 ч. Ч.2. – М.: Изд-во МГУК, 1997. – 256 с.
9. Карташов Н.С. Типология библиотек: (Постановка проблемы и подход к ее решению) // Сов. библиотекосведение. – 1985. – № 4. – С. 17–34.
10. Коготков С.Д. Формирование информационных потребностей // Науч. и техн. информ., Сер. 2. – 1986. – №2. – С. 1–7.
11. Педагогическая энциклопедия. В 4 т. Т. 1–4 / Гл. ред. И. Каиров. – М.: Сов. энцикл., 1966.
12. Педагогический словарь: В 2 т. Т. 1–2 / Гл. ред. И. Каиров. – М.: АПН СССР, 1960.
13. Педагогічний словник / За ред. М.Д.Ярмаченка. – К.: Пед. думка, 2001. – 516 с.
14. Про затвердження Положення про мережу освітянських бібліотек Міністерства освіти і науки України та Академії педагогічних наук України №334-31 від 30.05.03 // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2003. – № 4–5; Информ. збірник М-ва освіти і науки України. – К., 2003. – Листоп.(№21). –

До спеціальних педагогічних бібліотек ми відносимо спеціальну наукову книгозбірню всеукраїнського державного значення – Державну науково-педагогічну бібліотеку України (ДНПБ України), бібліотеку Київського національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова, бібліотеки Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти АПН України (ЦППО АПН України), науково-дослідних інститутів АПН України, книгозбірні регіонального значення – Львівську обласну, Миколаївську міську науково-педагогічні бібліотеки, обласних та міських інститутів післядипломної педагогічної освіти (ІППО), вузів I–IV рівня акредитації педагогічного та інженерно-педагогічного профілю; бібліотеки низового рівня – середніх загальноосвітніх та спеціальних навчальних закладів, будинків вчителів, обласних, міських, районних відділів народної освіти.

Освітянська галузь об'єднує науку, практику й освіту, інформаційні потреби якої забезпечують спеціальні педагогічні бібліотеки галузі, серед яких науково-педагогічні та навчально-педагогічні книгозбірні. Згідно з вищесказаним, об'єднавши в єдину мережу вищезазначені бібліотеки, логічно назвати її за назвою галузі – освітянська [17], за аналогією назв інших мереж галузевих бібліотек. Для утвердження нашої думки ми, застосувавши контент-аналіз, звернулися до словників, енциклопедій, офіційних документів Міністерства освіти і науки України [6], що дало нам підстави дійти висновку: поняття “освітянська бібліотека”, „освітянська мережа” офіційно вживаними стали в незалежній Україні¹, разом з тим слід наголосити на тому, що їх дефініція до цього часу відсутня. Також синонім „освітянський” все частіше вводять у науковий обіг як педагоги, так і бібліотекознавці без його уточнення².

Відомо, що “бібліотечна мережа – це сукупність бібліотек, організо-

ваних за приналежністю до міністерства або відомства, які керуються єдиним центром” [4]. Згідно з Законом України “Про бібліотеки і бібліотечну справу”, ст. 8 [15] та постанови Кабінету Міністрів України “Про створення Державної науково-педагогічної бібліотеки України” [16] педагогічні бібліотеки сучасної України мають такий головний центр – ДНІБ України, на який покладені завдання щодо формування національного галузевого ресурсу з педагогічно-психологічних питань, науково-інформаційного забезпечення розвитку педагогічної науки, практики та освіти й головного науково-методичного центру бібліотек даної галузі.

Отже, спираючись на проведений порівняльний понятійний аналіз, можемо зазначити, що *мережа освітянських бібліотек – це сукупність спеціальних науково-педагогічних та навчально-педагогічних бібліотек навчальних закладів усіх видів та рівнів акредитації, що забезпечують потреби педагогічної науки, освіти та просвітництва, акумулюючи, зберігаючи та організовуючи доступ до профільної документної інформації учасників навчально-виховного процесу, управлінців освітою та науково-педагогічних працівників, організаційно-методичне керівництво якими здійснюється провідною бібліотечною установою галузі.*

Таким чином, ми вважаємо, що педагогічні книгозбірні мають відповідні типологічні ознаки спеціальних бібліотек, є складовою мережі освітянських книгозбірень і системи загальнодержавних бібліотек України.

¹Про створення Центральної освітянської бібліотеки: Наказ Міністерства освіти України №128 від 07.05.1993 р. //Архів Державної науково-педагогічної бібліотеки України.

²Рогова П. Організаційно-методичні проблеми встановлення Центральної освітянської бібліотеки: (Досвід роботи за 6 р.) //Вісн. Кн. палати. – 1999. – №5,7; Чорна О.М. Інформаційно-бібліографічне забезпечення вчителів загальноосвітніх шкіл в Україні: Дис. на здобуття н. с. канд. пед. наук. – К., 1996. – 202 с.

С.27-32. – Додаток: Науково-методичні центри бібліотек освітянської галузі. (Станом на 1.01.2003 р.).

15. Про внесення змін до Закону України “Про бібліотеки і бібліотечну справу” №1561-3 від 16.03.2000 р. //Відомості Верховної Ради України. – 2000. – №23. – С.403–413.

16. Про створення Державної науково-педагогічної бібліотеки України: Постанова Кабінету Міністрів України № 2018 від 30.10.99 р. //Законодавство – бібліотекам України. – К., 2000. – Вип.І. – С.162.

17. Рогова П. Соціальне призначення і функції освітянських бібліотек України //Бібл. планета. – 2001. – № 1. – С.26–28.

18. Рогова П. Нова державна бібліотека – головна бібліотека освітянської галузі України //Бібл. планета. – 2000. – №3. – С.17–18.

19. Российская педагогическая энциклопедия. В 2 т. Т.1. /Глав. ред. В.В.Давыдов. – М.: Большая рос. энциклопедия, 1993. – 608 с.

20. Селиверстова К.Т. Функциональный характер потребностей как основа типологии библиотек //Науч. и техн. б-ки СССР. – 1991. – № 4. – С. 8–11.

21. Слободяник М. Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій. – К.: Ред. ж-лу “Бібл. вісник”, 1995. – 268 с.

22. Соколов А.В. Общее и специальное в современном библиотекведении //Науч. и техн. б-ки СССР. – 1981. – №3. – С. 3–14.

23. Столяров Ю.Н. Родовидовая и типологическая классификация библиотек //Библиотекведение. – 1996. – №3. – С.25–39.

24. Терминологический словарь по библиотечному делу и смежным отраслям знания /РАН. Б-ка по естеств. наукам; [Сост.: Высоцкая З.Г.]. – М., 1995. – 266 с.

25. Фрумин И.М. Терминообразование и типология библиотек: традиции и новаторство //Науч. и техн. б-ки СССР. – 1979. – №6. – С.30–37.

26. Фрумин И.М. Типы и виды советских библиотек: к вопросу о классификации советских библиотек //Тр. Моск. гос. библ. ин-та. – 1939. – Т.3. – С.59–82.

27. Черняк О.Я. Типология библиотек: проблемы и поиск //Науч. техн. б-ки СССР. – 1980. – №5. – С.3–12.

28. Чубарьян О.С. Общее библиотекведение: итоги развития и проблемы. – М.: Книга, 1973. – 86 с.